

RECENSIONER

Judendomens historia

Karl-Johan Illman, Åbo Akademi

Att skriva en heltäckande judisk historia är ingen lätt uppgift. Det gäller oberoende av antalet sidor eller volymer man har till sitt förfogande. *Hanne Trautner-Kromann*, cand. mag. och forskare vid Köpenhamns universitet, har gjort det i en volym på 320 s.* Boken ingår i serien "Verdens religioner" och introduceras genom ett förord av överrabbin Bent Melchior.

Det första problemet som inställer sig är väl det var en sådan framställning skall börja. Författarinnan har valt att börja "från början", dvs. med Abraham. Dock ägnar hon bara ett kapitel (ss. 13-46) åt vad hon kallar "Jødedommens oprindelse", som likväl omfattar hela den bibliska epoken, mackabeertiden och romartiden ända fram till andra templets fall år 70 efter vår tideräkning, dvs. en tidsperiod på ca 1500 år. Ändå tror jag, att det är en riktig avvägning med tanke på att denna tid relativt utförligt behandlas inom de bibelvetenskapliga disciplinerna. Man hade därför väntat just en sådan motivering för vad som annars lätt kunde uppfattas såsom en disproportion. Men det hör till bokens karakteristika att den saknar dylika metodologiska eller metateoretiska resonemang. Jag har ej jämfört med övriga volymer i serien, varför jag inte kan säga om det hör till seriens målsättningar att gå så här rakt på sak. Något missvisande verkar emellertid en sådan underrubrik som "Under fremmedheradømme 301-200", om man beaktar att år 301 endast innebar, att ptolemeerna fick en avgörande seger över seleukiderna om herraväldet över Palestina och 200 att de senare i

sin tur underkastade sig landet. Mera avgörande var väl Alexanders krossande av det persiska väldet 333 och mackabeernas framgångsrika uppror på 160-t. Detta kapitel är som helhet nödvändigtvis mycket knappt och översiktligt. Bortsett från ovannämnda rubricering och några andra kronologiska uppgifter är det väl genomfört.

Från och med det andra kapitlet blir framställningen bredare. Det förefaller mig väl motiverat att hålla ihop den judiska historien "fra templets ødeleggelse till den arabiske erobring" (ss. 47-82). Under denna tid, då Mishna och de båda talmuderna tillkom, skedde ju en viss växelverkan mellan de båda centra i Palestina och Babylonien. Härefter får "Jøderne under islam o. 640-1500" (ss. 83-104), "Storhedstiden på Den iberiske Halvø" (ss. 105-124), "Den iberiske Halvø under kristent styre" (ss. 125-155) osv. särskilda kapitel. Ibland löper dessa kronologiskt parallellt och dispositionsprincipen tycks då vara vilket slags herravälde judarna levde under inom en viss tidsperiod. På den iberiska halvön blir det en gradvis övergång till kristet styre, allteftersom reconquistan framskrider. Till skillnad därifrån har vi det kristna Europa fram till ca 1500 (ss. 156-188) och mer eller mindre parallellt med varandra judarna i det osmanska riket (ss. 189-200) och den fortsatta historien i Europa efter 1500 (ss. 201-229). Ett panjudiskt perspektiv tas fram i de två avslutande historiska kapitlen, nämligen "Emancipationens århundrede" (ss. 230-261) och "Jøderne i det 20. århundrede" (ss. 262-280). Därefter följer två systematiska avsnitt: "Jødedommen som livsform" (ss. 281-300) och "Jødisk etik" (ss. 301-303). Det förra är välkommet

* Hanne Trautner-Kromann. *Jødedommen*. (Verdens religioner) Politikens forlag: København 1983. 320 s.

som komplement till den historiskt-kronologiska framställningen, men det senare verkar vara alltför kort för att riktigt fylla en funktion. En relativt fyllig litteraturförteckning, en kort förklaring av centrala begrepp, ett namn- och ett sakregister avslutar boken.

Min uppfattning är att förf. mycket bra lyckats balansera idéer och händelser, kollektiva rörelser och individer, detaljupplysningar och övergripande sammanhang. Det enda undantaget finner jag i kap. om det 20. århundradet, då ingen enskild judisk filosof eller teolog ryms med. Det är klart, att holocaust och staten Israels uppkomst är de dominerande händelserna, men åtminstone eftervärlden och redan också vi kan anse, att tänkare som Franz Rosenzweig, Martin Buber, Mordecai Kaplan och Abraham Joshua Heschel hade kunnat komma med likaväl som representanterna för Wissenschaft des Judentums och upphovsmännen till huvudriktningarna inom dagens judendom fick en plats i kapitlet om 1800-t. Om jag skulle nämna några avsnitt i boken som för mig framstår som höjdpunkter, så bleve det de båda nämnda kapitlen om förhållandena på

den iberiska halvön, ävensom kanske avsnitten om Italien och renässansen. Om någon skulle tro att förf. ägnar Danmark en speciell uppmärksamhet, så vill jag säga, att inflyttningen nog behandlas men ganska diskret i samband med avsnitten om Nordtyskland och Holland.

Författarinns grepp är sakligt och nyktert samtidigt som engagemanget tydligt ackompanjerar framställningen. Ett delikat problem är ju vad man skall kalla landet. Förf. använder "Israel", "Erets Jisrael" och "Palästina" promiscue. Problemet är ju det att det är svårt att motivera en enhetlig benämning för hela denna 3500-åriga historia. Den romerska provinsen "Judæa" benämndes ju efter Bar Kochba-kriget "Palästina", varav vi fick det arabiska "Falastin". För tiden 135-1948 borde det därför vara sakligt och oproblematiskt att tala om "Palästina". Tiden före och efter denna tidsrymd är mera diskutabla. Låt mig avslutningsvis säga, att Hanne Trautner-Kromann under alla omständigheter har gjort ett beundransvärt arbete, som samtidigt är en välkommen introduktions- och lärobok i detta fascinerande ämne.

BILDE, Per

Josefus som historieskriver. København 1983 G.E.C. Gad 382 s (Bibel og historie. 1.) ISBN 87-12-07110-2.

Per Bildes doktorsavhandling är, som det framgår av underrubriken, en undersökning av Josefus' framställning av den kända konflikten mellan den romerske kejsaren Gaius Caligula och judarna i Palestina år 40-41 e.Kr., med särskild hänsyn till Josefus' tendens och historiska tillförlitlighet. Det mest markanta draget i denna konflikt var Gaius' befallning att låta uppställa en staty av sig i Jerusalems tempel. Att pröva Josefus' tendens och tillförlitlighet genom att granska

framställningen av just denna konflikt är mycket lämpligt, eftersom den förutom i Josefus' text i *Bellum* och *Antiquitates* behandlas på ett fylligt sätt av Filon, som stod händelseförloppet nära, i traktaten *Legatio ad Gaium* (Leg.). Dessutom finns det korta noter hos Tacitus och i *Megillat Ta'anit* (Fasterullen). Uppgifterna hos Josefus kan således jämföras med och kontrolleras med hjälp av utomjosefinskt material. En ytterligare fördel med att granska framställningen av just den-

na konflikt är att texterna är så väl avgränsade att de erbjuder möjlighet till en mångsidig behandling av dem inom rimliga gränser.

I inledningen formulerar författaren klart sin uppgift och anger sitt tillvägagångssätt för att lösa den. För att giva läsaren möjlighet att orientera sig i problematiken ger han en översikt av den nyare Josefus-forskningen på drygt 70 sidor. Denna forskningshistoria utgör ett värtaligt vittnesbörd på författarens solida beläsenhet och är utan jämförelse den bästa översikten på ett nordiskt språk, ja, det torde vara svårt att finna en lika god översikt på något av de stora internationella språken. Han presenterar den s.k. *anonymushypotesens* uppgång och fall — den hypotes som utgick från att Josefus var en osjälvständig avskrivare av ett redan föreliggande historieverk — och går över till en redogörelse för den biografiskt orienterade tendenskritiken och den s.k. *assistenthypotesen*, med en ofta ytterst negativ bedömning av Josefus' liv och verk. Förf. pekar på Richard Laqueurs ur metodisk synpunkt banbrytande insats, vilken inte erkänts i tillräcklig utsträckning. Han ger fullt erkännande åt Thackerays författarskap, även om dennes assistent-hypotes måste tillbakavisas — den hypotes som går ut på att en stor del av förtjänsterna i det jusefinska historieverket härrör från en rad medarbetare, vilka Josefus hänvisar till i Ap 1,50. Företrädarna för den nyare Josefus-forskningen indelas i tre grupper: (a) sådana som använder sig av Josefus, men vilka inte gått in på mera djupgående undersökningar av dennes författarskap; (b) de som hänförs till "den klassiska Josefus-uppfattningen", och vilka därför enligt förf. präglas av en negativ grundsyn på Josefus. Till denna grupp hör en rad betydande forskare, av vilka förf. särskilt beaktar S. Rappaport, S.J.D. Cohen och A. Schalit, vilkens inställning till Josefus dock med tiden förändras i en mer saklig och positiv riktning; (c) sådana som representerar den moderna uppfattningen av Josefus, vilken inbegriper en positiv värdering av honom som en självständigt skapande författare och ett avståndstagande från den psykologiserande negativa värderingen av Josefus, utan att fördenskull förfalla till kritiklöst skönmåleri. Författaren pekar framför allt på M. Brauns banbrytande insatser för en ny syn på Josefus. Med en positiv värdering av Josefus'

skapande förmåga följde även en nyorientering av inställningen till honom som teolog. Enligt Braun skall *Bellum* förstås som en djupt personlig skrift och som en teodicé: "i 70 var det i verkligheten ikke Rom, men Gud, der triumferede" återger Bilde det (s. 45). Till den moderna Josefus-uppfattningens representanter räknar förf. bl.a. Farmer och Michel och Bauernfeind (genom deras utgåva av *Bellum*), och det är alldeles tydligt att han själv ansluter sig till denna grupp.

Sedan förf. lagt detta solida forskningshistoriska fundament går han över till en historisk-kritisk detaljanalys av källorna till konflikten mellan Gaius och judarna. Ur skildringarna av händelseförloppet väljs en lämplig periodisering och centrala motiv (bakgrunden till Gaius' beslut, Gaius' plan och dess förverkligande, Petronius' hållning, judarnas motstånd, kung Agrippas ingripande, slutet på historien; här ställs olika typer av storheter sida vid sida, utan egentlig motivering — dels en kronologisk indelning, dels motivkomplex) och för varje moment analyseras källorna skilt för sig (särskild vikt ges Filon, eftersom Josefus-materialet genomgår ytterligare en granskning) och jämförs sedan med varandra. På basen av analysen fastställs en kronologi och i sammanfattningen ges en rekonstruktion av det historiska händelseförloppet och en kortfattad bedömning av Filons och Josefus' framställning.

Både Filon och Josefus är tendentiösa, Filon i överraskande hög grad: "Vi fandt, at disse traktater [scil. *Fl.* och *Leg.*] først og fremmest er politisk- og teologisk-apologetiske propagandaskrifter. Deres formål er over for de romerske myndigheder at vise, at en positiv politik over for det jødiske folk fører almindelig velsignelse med sig, mens den modsatte politik fører til ulykke både for 'forfølgeren' og for riget som helhed." (s. 119). Den sannolika historiska orsaken till Gaius' företag var en incident i Jamnia, då ett antal judar rev ner ett kejsaraltare som den icke-judiska minoriteten hade rest. Detta var en mycket allvarlig affär, som Josefus helt förtiger, medan Filon försöker släta över den och finna huvudorsaken till konflikten på annat håll, framför allt i kejsarens snedvridna personlighet och högtflygande ambitioner, vilket sekunderas av Josefus. Både Filon och Josefus prisar den romerske legaten Pet-

ronius' statsmannakloket vid handläggandet av den svåra affären. Enligt Bilde överdriver Filon Petronius' vänlighet mot judarna och hans aktivitet för att avstyra förverkligandet av Gaius' plan; Josefus torde förmedla en mer realistisk bild av en samvetsgrann man, som dock försöker undvika att konflikten eskalerar till öppet krig.

Det är naturligt att Filon och Josefus ser Gaius' död för mordarhand, vilken inträffade samtidigt som företaget mot Jerusalems tempel avstyrdes, som Guds eget ingripande till förmån för sitt folk. Bilde säger emellertid: "Den stærkt dominerende tradition om, at projektet i Palästina først blev standset med mordet på Gaius, syns imidlertid at være uhistorisk. Under forudsetning af, at de gennemførte analyser og fremsatte hypoteser er rigtige, repræsenterer denne tradition et stykke sekundær legenedannelse, i hvilken Gaius' 'vanvittige' projekt med nødvendighed måtte kædes sammen med det mord, der fulgte så hurtigt efter projektets ophævelse." (s. 105). Istället visar det sig att Gaius själv givit order om att företaget skulle avstyras efter kung Agrippas framgångsrika ingripande; detta kommer även fram i källorna, men tävlar med andra förklaringsgrunder.

Först efter att förf. etablerat en kronologi och skapat en klar bild av det historiska händelseförloppet kan han gå in på en bedömning av Josefus' tendens, källor och historiska tillförlitlighet, vilket han gör i det avslutande kapitlet. Förhållandet mellan versionerna i *Bellum* och *Antiquitates* granskas, och därefter den politisk-apologetiska och den teologiskt etiska tydningen av konflikten hos Josefus. Ett par citat må avsluta denna redan överlänga presentation av Bildes undersökning: "Holder jøderne og romerne sig til

Guds vilje, eller loven, behøver der ingen konflikt at være imellem dem. Dersom såvel romere som jøder vil holde sig til deres ideelle roller som retsindige autoriteter og loyale undersætter — og ikke tankeløst og overmodigt overskrider disse — kan og vil de kunne leve sammen i fred og fordragelighed, hver med rig lejlighed til fuld udfoldelse inden for sit naturlige område." (s. 144) — — — "Da tendensanalysens resultater bekræftes af disse litteraturhistoriske notitser, anser jeg det for sandsynliggjort, at Josefus med sin fremstilling henvender sig først og fremmest til den herskende klasse i Rom og det romerske imperium of i anden omgang til der herodianske hus, mens budskapet til det jødiske folk spiller en underordnet rolle." (s. 145).

Per Bilde har producerat en välskrivna avhandling. Den är klar och metodiskt genomförd, tekniskt ytterst omsorgsfull. Hans sätt att genomföra undersökningen har medfört en del upprepningar, isynnerhet mellan det tredje och det fjärde kapitlet, men det störde inte mig i någon nämnvärd utsträckning. Han citerar ofta Filon och Josefus i original, men ger även översättningar eller parafrafer på ett sådant sätt, att även den som inte behärskar grekiska utan större svårigheter kan följa med i framställningen. Bilde visar att han behärskar det jusefinska historieverket så väl, att denna undersökning av en del av verket säkert kan användas för att bedöma andra delar av det, även om kontrollstudier givetvis måste göras. Man får hoppas att denna avhandling snart kommer ut i översättning till något av de stora internationella språken.

Nils Martola

Den antike jødedom. Politisk udvikling og religiøse strømninger fra Aleksander den Store til Kejser Hadrian. København 1984 G.E.C. Gad 202 s. ISBN 87-12-67872-4

Professor Otzens senaste bok är i stort sett en fortsättning på hans arbete från 1977: *Israeliterna i Palästina. Det gamle Israels historie, religion og litteratur*, vars sista kapitel bär rubriken: "Fra Kyros den Store til Alexander den Store".

Den nya boken är enkelt och klart uppbyggd. Det första huvudavsnittet (s. 9–49) går in på den politiska utvecklingen under tidsperioden ifråga och på det sociala mönstret. Det andra huvudavsnittet (s. 50–188) behandlar den judiska religionen under antiken. Det finns inga noter, men i slutet av längre tematiskt sammanhängande avsnitt ges hänvisningar till de viktigaste källorna och till sekundärlitteratur på danska och lätt tillgängliga internationella standardverk. I slutet finns ett appendix (s. 188–195) med kortfattade redogörelser för de centrala judiska skrifterna från antiken; där anges även var texterna finns i dansk översättning (det finns glädjande mycket på danska), och om inte, var man kan finna en sådan på tyska eller engelska. Ett användbart register avslutar boken (s. 197–202). Framställningen är mycket lättillgänglig och typografin tilltalande.

Det första huvudavsnittet ger, efter en koncentrerad översikt av historien fram till Alexander den store, en klar framställning av de viktigaste politiska händelseförloppen. Den ptolemeiska tiden är rätt okänd, men förf. ger en god bild av de centrala sociopolitiska förändringarna: införandet av polis-systemet, framväxten av penningararistokratin, exemplifierad av tobiaderna, den gradvisa helleniseringen. Därefter följer en exposé över den oroliga seleukidiska tiden med uppror under mackabéerna, självständighet och expansion under hasmonéerna, förnyat beroende av romarna; inre orolighet trots yttre glans under Herodes den store och hans efterföljare, och under de romerska prokura-

torerna, vilket leder till de två förödande upproren mot Rom. Avsnittet om det sociala mönstret ger en nyttig översikt över de väsentliga sociala grupperingarna och över de förändringar som inträdde i och med helleniseringen och urbaniseringen. Eftersom tyngdpunkten i boken ligger på en beskrivning av förhållandena i Palestina blir avsnittet om diasporan mycket kort och handlar om situationen i Egypten och i romarriket i övrigt; Babylon blir tyvärr helt utanför.

Det andra huvudavsnittet är det längsta och tyngst vägande. I det inledande korta avsnittet pekar författaren på spänningen mellan polis och ethnos, mellan det grekiska inflytandet och den gammaljudiska tron och uppfattningen av samhällslivet, som den avgörande faktorn i den politiska, sociala och religiösa utvecklingen. De stora omvälvningarna under perioden ifråga framtvingar en samling kring det som konstituerar judendomens identitet, en samling kring lagen och kring den rätta tolkningen av den.

Den följande framställningen behandlar tre huvudfrågor:

(1) Den religiösa grundstrukturen, i samband med vilken förf. går in på de konstitutiva dragen i tro och trosliv i den antika judendomen. Han visar att lagen är långt mera än stela bud och förbud; den är Guds uppenbarelse, hans tilltal till den enskilde, modellen för hans skapelse, skapelsens hemlighet, grundvalen för utkorelsen. Etiken bygger inte så mycket på profeterna som på vishetslitteraturen. Redogörelsen för templet, tempelgudstjänsten och synagogans framväxt är knapp, men håller sig till det väsentliga. Intressant är notisen att en del av de texter som ingår i de gammaltestamentliga pseudepigrapherna antagligen stammar från predikningar i synagoggudstjänsten; det är en notis som tarvar bredare bevisföring.

(2) Sociala grupperingar och religiösa rörelser, i samband med vilka förf. griper tillbaka på det första huvudavsnittet och bygger ut framställningen i större detalj. Om sadducéerna vet man som bekant väldigt litet. Författaren anser dock att man kan ansluta sig till William Buehlers uppfattning att sadducéerna bestod dels av den liberala delen av det högre prästerskapet, dels av en del av den framväxande penningararistokratin, och inte av medlemmar från den äldre släktaristokratin. Sadducéerna skulle med andra ord ha rekruterats främst bland dem som profiterade på och anslöt sig till helleniseringssträvandena, vilka bekämpades av mackabéerna men senare blev hasmonéernas bundsförvanter. Fariséerna börjar som en botgörargrupp, framför allt bland lekfolket, och strävar programmatiskt att ute i vardagen förverkliga sådana renhets- och helighetsregler som endast krävdes av prästerna. Detta hade mycket långt gående följd för fariséernas sociala beteende. De var även måna om att strikt följa lagen och att försöka tillämpa den på ett sådant sätt att den tedde sig genomförbar i praktiken. Detta ledde till en sofistikerad bibeltolkningsteknik. Författaren ger vidare en översikt av upprorsrörelserna, vilken kanske helst borde ha placerats i det första huvudavsnittet. Avsnittet om esséerna är mycket informativt, men oproportionerligt långt.

(3) Apokalyptiken. Avsnittet om apokalyptiken är likaledes oproportionerligt långt, omkr. en tredjedel av hela boken, men det är välskrivet och hör nog till de bättre moderna framställningarna i Norden för icke-

specialister. Utrymmet tillåter inte en presentation av avsnittet om apokalyptiken. Jag tillåter mig i alla fall en kort notis. Författaren kommer i slutet in på apokalyptikens funktion i det judiska samhället och anser sig kunna antaga att apokalyptiken bars upp av prästerliga kretsar inom den hassidiska rörelsen, och inte av marginalgrupper i samhället, vilket man vanligen ansett. Detta är mycket intressant och kräver säkert vidare studium.

Jag har en allvarlig invändning mot framställningen. Det är olyckligt att förf. avgränsat tidsperioden så som han gjort, framför allt att han satt slutpunkten vid Hadrianus och Bar Kosba-upproppet. Slutpunkten borde utan vidare ha satts vid *mishnas* tillkomst, dvs omkr. år 200. Under tiden mellan de båda upproren levde man i förhoppningen att templet snart kunde återuppbyggas, och att de åtgärder man vidtog var tillfälliga (bl.a. därför frodades apokalyptiken). Bar Kosba-upproret satte punkt för sådana förhoppningar, och det är i tiden efter 135 som den rabbinska judendomen solidifieras med bl.a. det bestämda avståndstagandet från apokalyptiken. Med de avgränsningar förf. gjort röner fariseismen/rabbinismen en styvmoderlig behandling; det ser man bland annat av att tannaitiska texter citeras ytterst sparsamt, medan apokryfer, pseudepigrapher resp. Qumrantexter citeras rätt ymnigt.

Jag slutar med att upprepa: boken är välskrivet och innehållsrik, och lämpar sig väl som grundtext i ämnet för studenter.

Nils Martola